Valg og politikk siden 1945

Johannes Bergh, Atle H. Haugsgjerd
og Rune Karlsen (red.)

Valg og politikk siden 1945

Velgere, institusjoner og kritiske hendelser i norsk politisk historie

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo 2020

ISBN: 978-82-02-69939-0
1. utgave, 1. versjon
E-utgaven baserer seg på 1. trykte utgave, 2020

Omslagsdesign: Eirek Engmark
Sats: Eirek Engmark - Framnes Tekst & Bilde AS
Elektronisk tilrettelegging: Eirek Engmark - Framnes Tekst & Bilde AS

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

www.cda.no
akademisk@cappelendamm.no

Innhold

Forord 10

KAPITTEL 1

Norsk politikk siden 1945 13
AV JOHANNES BERGH, ATLE H. HAUGSGJERD OG RUNE KARLSEN

Introduksjon 13
Utgangspunktet 14
Et samfunn i endring 16
Endring og stabilitet i norske stortingsvalg 19
Boken og kapitlene 30
Velgere 31
Institusjoner 32
Kritiske hendelser 34
Litteraturliste 36

DEL 1 – VELGERE

KAPITTEL 2

Fra gjenreisingsvalg til velferdsvalg – noen trekk ved norske valg etter krigen 40
AV TOR BJØRKLUND

Sakstyper 40
Valg preget av valenssaker eller posisjonssaker? 41
Velferdsvalg: 1997–2013 42
Sakseierskap til velferden 44
Innvandring – fra énfront-sak til tofront-sak. 45
Miljø- og innvandringsvalg: 1989 og 2017 47
EF/EU-valg (1973 og 1993) 48
Nyliberalt budskap: Første varsel (1973) og høyrebølgevalget (1981) 49
Borgerlig mobilisering: 1965 50
Nytt parti (1961): «New Left» versus «Old Left» 51
Gjenreisingsvalg: 1957 52
Kontekst 53
Litteraturliste 54

KAPITTEL 3

Norske holdninger etter 1945 – et verdikonservativt tilbakeslag? 55
AV ANDERS TODAL JENSSEN

Kulturelt tilbakeslag-argumentet 58
Autoritær refleks-argumentet 58
Analyse 61

Et kulturelt tilbakeslag? 62
Økonomisk sårbarhet og «autoritær refleks» 66
Autoritær, verdikonservativ populisme? 66
Autoritære verdier eller autoritær refleks? 69
Når ble «vippepunktet» passert i Norge? 69
En enklere forklaring? 70
Litteraturliste 71
Appendiks 73

KAPITTEL 4

Hvordan har partienes velgere endret seg over tid? 77
AV FRODE BERGLUND

Partiprofiler 78
Klassiske norske skillelinjer 79
Metode 80
Alder 80
Kjønn 82
Utdanning 83
Sentrum – periferi 84
Økonomiske skillelinjer 88
Sektor 91
Oppsummering 92
Litteraturliste 94

KAPITTEL 5

Velgernes tilknytning til partiene i et 60-årsperspektiv 95
AV ÅSTA DYRNES NORDØ OG ELISABETH IVARSFLATEN

Partimedlemskap 96
Partiidentifikasjon 98
Velgervandringer 99
Hvordan kan vi forklare endringene i partitilknytning over tid? 102
Diskusjon 106
Litteraturliste 108

KAPITTEL 6

Sosial ulikhet i valgdeltakelse før og nå 110
HENNING FINSERAAS OG STINE HESSTVEDT

Innledning 110
Norsk valgdeltakelse i et historisk og komparativt perspektiv 111
Sosial ulikhet i deltakelse – teori og tidligere forskning 114
Analyse 117
Diskusjon og konklusjon 120
Litteraturliste 122

KAPITTEL 7

Politisk tillit i Norge – tegn til økende sosiale forskjeller? 124
AV SIGNE BOCK SEGAARD, LAWRENCE ROSE OG ATLE H. HAUGSGJERD

Introduksjon 124
Politisk tillit – et analytisk rammeverk 125
Hva forklarer politisk tillit? 126
Datagrunnlag og operasjonaliseringer 129
Har tilliten til det norske demokratiet tapt seg over tid? 131
Har sosiale forskjeller i politisk tillit økt? 132
Avslutning 135
Litteraturliste 136

DEL 2 – INSTITUSJONER

KAPITTEL 8

Er fagkomiteene eller partigruppene Stortingets «politiske verksteder»? 140
AV KNUT HEIDAR OG HILMAR ROMMETVEDT

Stortingets opptur 140
Komiteene i sentrum 142
Komiteenes nedtur 144
Partigruppenes rolle 147
Hvor finner vi makten? 150
Konklusjon 152
Litteraturliste 153

KAPITTEL 9

Norske regjeringer etter 1945 – ville investitur gjort en forskjell? 154
AV BJØRN ERIK RASCH

Norske regjeringer etter 1945 156
Investiturvoteringer 160
Ville investitur gitt andre regjeringer i Norge? 163
Avslutning 167
Litteraturliste 168

KAPITTEL 10

Stortingsvalgordningen: Mellom partiinteresser og geografi 169
AV DAG ARNE CHRISTENSEN

Innledning 169
Stortingsvalgordningen 170
Representasjonsbredde og partisystemeffekter 171
Lokal representasjon 177
Konklusjon 179
Litteraturliste 180

KAPITTEL 11

Et åpnere partisystem? 182
AV JO SAGLIE OG ELIN HAUGSGJERD ALLERN

Innledning 182
Hva er et partisystem? 183
Fragmentering og politisk avstand 184
Stabile etterkrigsår: 1945–1970 186
Mellom to- og treblokksystem: 1970–2000 187
Toblokksystem i ny drakt: 2000–2020 190
Avslutning: Partisystem i endring 191
Litteraturliste 193

KAPITTEL 12

Medienes betydning for valg og politikk i Norge 195
AV TORIL AALBERG

Introduksjon 195
Medienes demokratiske rolle 195
Den norske avisstrukturen 196
Norsk kringkastings- og internettstruktur 198
Samhandling mellom media og politikk 201
Avslutning – Norge i et komparativt perspektiv 205
Litteraturliste 207

DEL 3 – KRITISKE HENDELSER

KAPITTEL 13

Kings Bay-dramaet – et politisk lærestykke 211
AV RUNE SLAGSTAD

KAPITTEL 14

Sentrumsregjeringenes rolle i norsk politikk 218
AV KJELL MAGNE BONDEVIK

KAPITTEL 15

Kåre Willochs regjering – samarbeidsregjeringen 225
AV KRISTIN CLEMET

KAPITTEL 16

Kvinneregjeringen – en viktig milepæl 232
AV TOVE STRAND

KAPITTEL 17

Om folkeavstemningen om EU i 1994 239
AV ANNE ENGER

KAPITTEL 18
FrPs gjennombrudd 250
AV CARL I. HAGEN

KAPITTEL 19
Kunsten å samarbeide med sin største konkurrent 259
AV LILLA SØLHUSVIK, I SAMARBEID MED KRISTIN HALVORSEN

KAPITTEL 20
MDG inn i norsk politikk 268
AV RASMUS HANSSON

EPILOG

EPILOG
Valgforskningsprogrammet 280
AV RAGNAR WALDAHL

FORFATTERPRESENTASJONER
Redaktører 288
Forfattere 289

Forord

Da Stein Rokkan og Henry Valen startet den første norske valgundersøkelsen i 1957, hadde de store planer. De gjennomførte en omfattende datainnsamling på nasjonalt nivå, og i Stavanger-regionen. Selve velgerundersøkelsen var bare én av flere datakilder. Planene for publisering var også ambisiøse. Selv om en av valgforskningens klassikere – *Political Parties in Norway* av Henry Valen og Daniel Katz – kom ut av prosjektet, er det rimelig å si at mange av planene ikke ble realisert.[1] Kanskje var Rokkan og Valen litt vel ambisiøse, men selv ikke de to pionerene spådde at valgprosjektet ville være et dynamisk aktivt forskningsprosjekt mer enn 60 år senere. De viktigste grunnene til at prosjektet har fornyet seg og vært relevant i over 60 år, er to personer: Henry Valen og Bernt Aardal, som har ledet prosjektet i det meste av dets historie.

Vi dediserer denne boken til Bernt Aardal i anledning hans 70-årsdag. Gjennom sitt mangeårige virke som leder av valgundersøkelsen, forsker og professor, har han stått bak viktige forskningsbidrag, og han har vært en uvurderlig formilder av kunnskap til studenter og til allmennheten.

Vi, redaktørene av denne boken, har hatt mange gode, interessante samtaler med Bernt gjennom årene. Noen historier har vi hørt flere ganger. Én ting Bernt har beklaget, er fraværet av en bok som tar for seg nyere norsk historie knyttet til valg og politikk. Formålet med denne boken er å bøte på nettopp det. Bernt var selv medvirkende, som vitenskapelig assistent, til å realisere Henry Valens klassiske studie av nyere norsk politisk historie, *Valg og Politikk*. Her trakk Valen opp hovedlinjene for utviklingen av norsk politikk i etterkrigstiden frem til 1977. Med denne boken plukker vi opp igjen ambisjonen, og trekker de politiske linjene frem til vår egen samtid.

Vi ønsker å takke alle som har bidratt til å realisere boken. For det første forfatterne, noen av de fremste norske forskerne innenfor valg, politisk adferd, statsvitenskap og historie. Vi vil særlig takke politikerne som har skrevet ærlige, interessante beretninger om viktige politiske begivenheter, sett fra sitt eget perspektiv.

Arbeidet med boken hadde ikke kommet i mål om det ikke var for valgprosjektets vitenskapelige assistent Christine T. Bangum, som har gjort en fabelaktig

1 Stubhaug, A. (2019). *Stein Rokkan – Fra periferi til sentrum*. Oslo: Vigmostad & Bjørke.

innsats med blant annet statistiske analyser, tilrettelegging av manus og andre praktiske oppgaver. Vi er også veldig glade for å ha valgprosjektets favoritt-team ved bokpublisering med på laget: redaktør i Cappelen Damm Akademisk forlag Inger Johanne Holth og omslagsdesigner og ombrekker Eirek Engmark. Vi har vært i trygge hender.

Til slutt vil vi takke Institutt for samfunnsforskning som har vært valgprosjektets hjem helt siden starten i 1957, og vi takker Norges forskningsråd og Kommunal- og moderniseringsdepartementet som finansierer valgundersøkelsen.

Takket være de fantastiske bidragsyterne har det vært en glede å jobbe med denne boken. Vi håper og tror at leserne vil sette like stor pris på disse unike arbeidene som vi har gjort.

Oslo, juni 2020
Johannes Bergh, Atle H. Haugsgjerd og Rune Karlsen

KAPITTEL 1

Norsk politikk siden 1945

Av Johannes Bergh, Atle H. Haugsgjerd og Rune Karlsen

Introduksjon

I oktober 1945 gikk norske velgere endelig igjen til valgurnene. Etter fem år med okkupasjon og ni år siden forrige stortingsvalg skulle det norske demokratiet gjenreises. Seks større partier stilte til valg, hvorav Arbeiderpartiet og Høyre var de dominerende på hver sin fløy. Valgdeltakelsen var på 76 prosent, og valget endte med at Arbeiderpartiet for første gang fikk rent flertall i Stortinget, og Einar Gerhardsen vant det første av mange valg i sin lange periode som statsminister. 18 stortingsvalg senere, da Høyres Erna Solberg ble gjenvalgt som statsminister i 2017, deltok 78 prosent av velgerne, og Arbeiderpartiet og Høyre var fortsatt de to største partiene.

Mye er med andre ord likt i norsk politikk mer enn 70 år senere. Men mye er også forskjellig. I 1945, da Norge igjen kunne feire demokratiet, bodde omtrent halvparten av befolkningen i spredtbygde strøk og arbeidet i primær- eller sekundærnæringene. Veldig få hadde høyere utdanning. For å få med seg politiske nyheter leste man enten aviser med sterk kobling til de politiske partiene eller hørte på radio. Fjernsyn fantes ikke. Folk stemte ofte på det samme partiet som sine foreldre og forble lojale mot dette partiet i medgang og motgang. 18 valg senere bor de fleste norske velgere i byer eller tettsteder, og de arbeider i tjenesteytende yrker. En tredel har utdanning fra universitet eller høyskole. Den tradisjonelle partipressen er død. Fjernsynet, som var det dominerende politiske mediet i flere tiår, er nå utfordret av internett og sosiale medier. Velgernes bånd til partiene har blitt svakere og mange skifter parti fra ett valg til det neste. I løpet av de 75 årene som har gått siden slutten på andre verdenskrig, har det vært stortingsvalg hvert 4. år. Hva forteller disse 19 valgene om endring og kontinuitet i norsk politikk?

Det har vært skrevet utallige bøker om norsk politikk – om stortingsvalg, partier, regjeringer og politikere i Norge i etterkrigstiden (se f.eks. Allern, Heidar &

Karlsen, 2015; Nordby, 2004; Valen, 1992; Valen, Katz, Martinussen & Converse, 1972). Valgforskere har ofte studert resultatet av det siste valget ved hjelp av de nyeste tilgjengelige dataene (f.eks. Bergh og Aardal, 2019), og historikere har bidratt med overordnede perspektiver på samfunnsutviklingen (f.eks. Furre, 2000; Sejersted, 2011; Slagstad, 1998). I tillegg er historien om viktige institusjoner som Stortinget (Narud, Heidar & Grønlie, 2014) og Høyesterett (Sunde, 2015) kommet på trykk, samt studier av enkeltpartier, historier om konkrete politiske hendelser og biografier om viktige politikere. I denne boken setter vi valg og velgere i sentrum for historien om nyere norsk politikk siden 1945. Dette er en historiebok om norske velgere, de politiske institusjonene de har bemyndiget, og hendelsene som har formet dem.

Formålet med dette innledende kapittelet er tredelt. For det første presenterer vi et historisk bakteppe for bokens kapitler. Vi tar utgangspunkt i norske stortingsvalg siden 1945 og diskuterer hva valgresultatene forteller om situasjonen i norsk politikk og om samfunnet for øvrig. I løpet av de 75 årene denne boken dekker, har dyptgripende endringsprosesser – blant annet knyttet til urbanisering, velstandsøkning og migrasjon – grunnleggende omformet konfliktlinjene i norsk politikk. På visse områder er dette derfor et kapittel om hvordan sosiale, økonomiske og kulturelle endringsprosesser har satt politiske avtrykk gjennom velgernes skiftende oppslutning om partiene. Men som vi skal se, er historien om norske velgere siden 1945 også en historie om en forbausende grad av stabilitet i omskiftelige tider.

Det andre hovedformålet med kapittelet er å presentere bokens analytiske rammeverk. Siden dette er en historiebok om norske velgere, er det naturlig at stabilitet og endring i velgeratferd har en sentral plass. Men politiske holdninger og handlinger blir aldri til i et sosialt og politisk vakuum. Lik all annen sosial atferd er politisk holdningsdannelse, deltakelse og stemmegivning preget av den sosiale konteksten det skjer innenfor. Av den grunn handler boken ikke bare om velgernes utvikling, men også om de politiske institusjonene og hendelsene som har satt rammene for og formet den politiske utviklingen. Disse tre elementene – velgerne, institusjonene og hendelsene – utgjør bokens analytiske rammeverk og strukturerer boken i tre hoveddeler.

Avslutningsvis vil vi kort presentere bokens kapitler.

Utgangspunktet

Valgforskning som en moderne vitenskapelig disiplin vokste frem i 1940-årene i skyggen av andre verdenskrig. Selve startskuddet var en studie, ledet av Paul

Lazarsfeld, av omkring 600 velgere i Erie County i Ohio, USA, under den amerikanske presidentvalgkampen i 1940 (Lazarsfeld, Berelson & Gaudet, 1948). Lazarsfeld gjennomførte sammen med kollegaer en panelstudie der den samme gruppen av velgere ble studert gjentatte ganger underveis i valgkampen. Tanken var å studere *endringer* i velgerskaren i detalj. Som en konsekvens av nazistenes vellykkede bruk av propaganda i mellomkrigstiden var troen på medienes makt stor, og man fryktet at mediene kunne bidra til å destabilisere demokratisk styre (f.eks. Asp, 1986; Jamieson, 2017). Lazarsfeld, som selv hadde flyktet fra det nazistiske Østerrike til USA noen år tidligere, forventet å finne betydelige skifter i velgerskarens politiske holdninger i løpet av valgkampen som en følge av medienes påvirkningskraft.

Til forskernes overraskelse avdekket studien stor grad av stabilitet underveis i valgkampen – majoriteten av velgerne ble ikke eksponert for politiske nyheter, og de som faktisk ble det, hadde alt bestemt seg for hva de mente om politiske saker og hvem de ville stemme på (Lazarsfeld, 1944, s. 322). Denne første valgundersøkelsen ble derfor starten på en periode med liten tro på medienes mulighet til å påvirke sitt publikum. Medienes «minimale effekter» ble det generelt aksepterte synet, og som en følge av dette fikk valgkamper og medienes betydning lite oppmerksomhet fra både valgforskere og andre samfunnsvitenskapelige disipliner i noen tiår fremover (Jamieson, 2017; Schmitt-Beck, 2007, s. 753). I stedet ble sosiologiske og sosialpsykologiske perspektiver dominerende i valgforskningen. I USA ble den såkalte Michigan-modellen, som vektla sosialpsykologiske faktorers betydning for stemmegivning – og spesielt velgernes såkalte partiidentifikasjon, helt sentral (Campbell, Converse, Stokes & Miller, 1960).

Selv om både Stein Rokkan og Henry Valen, valgforskningens pionerer i Norge, hadde et nært samarbeid med forskerne i Michigan, anla de likevel et noe annerledes teoretisk rammeverk for sin forståelse av valg (se Waldahls epilog). Snarere enn å legge vekten på sosialpsykologiske faktorer fremhevet de betydningen av et knippe med konfliktlinjer i samfunnet som de mente var avgjørende for velgernes stemmegivning. Den grunnleggende ideen i deres forklaringsmodell – som senere er blitt kjent som *skillelinjemodellen* – var at noen historiske omveltningsprosesser (*critical junctures)* dannet grunnlag for interesse- og verdimotsetninger i befolkningen som partiene i sin tur kom til å representere (Aardal, 1994).

I sin opprinnelige formulering av skillelinjemodellen i Norge fremhevet Rokkan og Valen (1962, 1964) fem slike skillelinjer: 1) en territoriell motsetning mellom sentrale strøk og utkantstrøk, 2) en sosiokulturell motsetning som kom til uttrykk gjennom målsaken og avholdssaken, 3) en religiøs motsetning om kontrollen over statskirken, 4) en økonomisk konflikt i varemarkedet mellom produsen-

ter og konsumenter av varer fra primærnæringene og, endelig, 5) en økonomisk konflikt i arbeidsmarkedet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere (se Berglunds kapittel 4). Disse konfliktene sprang ut av samfunnsmessige omveltninger i Norge i siste halvdel av det 19. århundre. De kulturell-territorielle motsetningene var et produkt av den såkalte nasjonale revolusjonen – venstrebevegelsens kulturelle og politiske oppgjør med embetsmannsregimet – mens de økonomiske skillelinjene var et resultat av den industrielle revolusjonen. Sammen la de grunnlaget for fremveksten av det norske partisystemet.

Skillelinjemodellen er imidlertid mer enn en beskrivelse av hvordan det norske partisystemet vokste frem i kjølevannet av den nasjonale og industrielle revolusjonen. Perioden mellom 1920 og 1960 var i de fleste land i Vest-Europa kjennetegnet av stor grad av stabilitet i partisystemet, også i Norge. Etter at Venstre, Høyre og Arbeiderpartiet ble dannet i 1880-årene, kom Bondepartiet (senere Senterpartiet), Norges Kommunistiske Parti og Kristelig Folkeparti til i 1920- og 1930-årene. Disse seks partiene dannet en stabil grunnmur i det norske partisystemet frem til Sosialistisk Folkepartis gjennombrudd ved stortingsvalget i 1961. Denne stabiliteten i partisystemet ble forklart med det som senere har blitt kjent som *fastfrysningshypotesen* (Lipset & Rokkan, 1967). Tanken var at stabiliteten i partisystemet skyldtes at de politiske skillelinjene ikke hadde endret seg nevneverdig siden 1920-årene, og at de meste sentrale politiske motsetningene alt hadde virket mobiliserende og fått organisatoriske uttrykk gjennom de politiske partiene. Skillelinjemodellen er derfor ikke bare en beskrivelse av partienes tidligste historie, men også et bilde på det politiske konfliktmønsteret i Norge i de første valgene etter andre verdenskrig – perioden da denne boken tar avspark.

Et samfunn i endring

Det norske samfunnet har endret seg på mange måter siden 1940- og 1950-årene, både økonomisk, sosialt og kulturelt. Det innebærer at velgere i dag lever i et samfunn som på mange områder er vesensforskjellig fra det samfunnet velgerne levde i for 70 år siden. Dette enkle faktum er helt sentralt for å forstå hvordan valg i 1950-årene skiller seg fra valg i 1980-årene, og hvordan valg i 1980-årene skiller seg fra valg etter tusenårsskiftet. Disse samfunnsendringene er godt beskrevet i andre historiske arbeider (f.eks Furre, 2000; Sejersted, 2005). Likevel vil vi her kort fremheve *åtte* endringsprosesser som det norske samfunnet har gjennomgått i den perioden denne boken tar for seg, som vi mener er sentrale for å forstå endring og kontinuitet i partienes oppslutning ved norske stortingsvalg i etterkrigstiden.

For det første har Norge blitt mer *urbanisert* (Helle, Eliassen, Myhre & Stugu, 2006; Teigen 2019). Mens omtrent 50 prosent av befolkningen i Norge bodde i tettsteder eller byer i 1950-årene, er dette tilfellet for drøyt 80 prosent av befolkningen i dag. I tillegg har det funnet sted en formidabel befolkningsvekst i de fire storbyregionene, Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim.[1]

For det andre har Norge blitt mer *sekularisert* (Botvar & Schmidt, 2010; Statistisk sentralbyrå, 2014). Kristendommens dominerende posisjon i samfunnet har blitt svekket. Dette kommer til uttrykk både gjennom en svakere kobling mellom kirke og stat og, ikke minst, gjennom en nedgang i andelen troende og praktiserende kristne. Det er imidlertid grunn til å understreke at innvandring til Norge gjør dette bildet mer komplekst.

For det tredje har Norge blitt et *rikere velferdssamfunn* (Furre, 2000). Økonomisk vekst som følge av industrialisering la grunnlaget for økt levestandard og utbyggingen av en – i en internasjonal sammenheng – sjenerøs velferdsstat. Yrkesstrukturen har blitt omformet slik at færre jobber i produksjon og flere jobber på kontor og med tjenesteyting. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom en ekspansjon av servicesektoren og utbyggingen av offentlig sektor. Den norske oljerikdommen har selvsagt også bidratt til endrede økonomiske betingelser. Den økonomiske veksten har imidlertid hatt alvorlige konsekvenser for miljø og klima, noe som i det siste tiåret har resultert i økt oppmerksomhet om Norges klimautfordringer.

For det fjerde har Norge gjennomgått en *utdanningsrevolusjon* (Bakken, Heggen & Helland, 2016). Fra et samlet elev- og studenttall på omtrent 550 000 i 1955, hvorav studenter som tok høyere utdanning, kun utgjorde en liten minoritet, har dette tallet økt jevnt og trutt siden. I dag har flere nordmenn utdanning på universitets- og høyskolenivå (34 prosent) enn på grunnskolenivå (28 prosent).[2]

For det femte har Norge blitt mer *likestilt* (Skjeie & Teigen, 2003; Hagemann, Melby, Roll-Hansen, Sandvik & Øye, 2020). Selv om det fortsatt er viktige forskjeller mellom kvinner og menn på en rekke samfunnsområder, for eksempel knyttet til lønn og arbeidsmarkedsposisjon, har det skjedd formidable endringer i kvinners posisjon i det norske samfunnet. Den viktigste endringen er trolig kvinners inntog på arbeidsmarkedet, der det særlig skjedde store endringer i løpet av 1970- og 1980-årene. På det politiske toppnivået hadde Gerhardsens regjeringer kun ett kvinnelig medlem hver, mens andelen kvinner i Solbergs regjeringer har ligget på omtrent 50 prosent.

1 SSB (tabell 05212), beregninger fra KMD (https://www.regjeringen.no/contentassets/59c12ad48f604486926d605f1680871e/no/pdfs/regionale-utviklingstrekk-2018.pdf).

2 https://www.ssb.no/utdanning/faktaside/utdanning

For det sjette er det norske samfunnet blitt mer *flerkulturelt* (Brochmann & Kjeldstadli, 2008). Fra å være et relativt etnisk og kulturelt homogent samfunn i de første tiårene etter andre verdenskrig er det nesten 800 000 innvandrere i Norge i 2020.[3] Innvandrere fra alle deler av verden, ofte med ulikt utgangspunkt og motivasjon for migrasjonen, har skapt større demografiske, kulturelle og sosiale forskjeller i det norske samfunnet.

For det syvende er Norge blitt tettere integrert i et internasjonalt system med elementer av *overnasjonalitet* (Østerud, Engelstad & Selle, 2003). Det vil si samarbeid der internasjonale organer kan fatte beslutninger på vegne av – og i strid med – norske verdier og interesser. Spenninger mellom et nasjonalt og et overnasjonalt styringsnivå har kanskje mest tydelig kommet til uttrykk gjennom de to folkeavstemningene om norsk EF/EU-medlemskap, i 1972 og 1994, og gjennom Norges medlemskap i EØS-avtalen.

Endelig har det norske samfunnet gjennomgått dyptgripende *teknologiske* endringer (Bastiansen & Dahl, 2019). Vår periode så to store medieteknologiske revolusjoner, kanskje de to største siden Gutenberg introduserte løse skrifttyper og boktrykkerkunsten på 1400-tallet. Den første var introduksjonen av fjernsyn i 1960-årene. Før den tid var papiraviser (viktig fra siste halvdel av 1800-tallet i Norge) og radio (viktig fra slutten av 1920-årene) de store medieplattformene. Fjernsynet ble utvilsomt det viktigste mediet i andre halvdel av det 20. århundre. Den andre medieteknologiske revolusjonen kom med digitaliseringen og introduksjonen av internett i 1990-årene. Internett-teknologien muliggjorde formidling av tekst, lyd, bilde samt toveiskommunikasjon i samme medium. I 1980-årene var tilbudet av nyheter på fjernsyn i all hovedsak begrenset til Dagsrevyen på NRK klokken 19.30. I dag har velgerne tilgang til et bredt spekter av politiske nyheter 24 timer i døgnet fra håndholdte smarttelefoner (se Aalbergs kapittel 12).

Disse historiske linjene har vært med på å endre konfliktstrukturen i norsk politikk i etterkrigstiden. Det er likevel verdt å understreke at listen ikke er uttømmende, og at disse endringsprosessene sjelden har vært rettlinjede. På samme måte som teknologisk innovasjon går i rykk og napp, har eksempelvis innvandringen til Norge variert i styrke og form over tid. Det er heller ikke slik at dette er prosesser som nødvendigvis er, eller noen gang vil bli, «fullbyrdet». *Mer* likestilling betyr altså ikke *full* likestilling. Det bør også poengteres at disse endringsprosessene ofte har vært avhengig av hverandre. Økt grad av likestilling henger for eksempel tett sammen med endringer i yrkesstrukturen som utbyggin-

3 Det gjelder personer som selv er født i utlandet, og som har utenlandsfødte foreldre. I tillegg bor det nesten 200 000 personer som er født i Norge av to foreldre som er innvandrere (barn av innvandrere). Se https://www.ssb.no/innvbef

gen av offentlig sektor medførte. Og endelig er det grunn til å understreke at selv om dette er endringsprosesser som har formet den politiske utviklingen i Norge, er de bare med noe få unntak *eksklusivt* norske. Urbanisering, velstandsøkning og økt demografisk og kulturelt mangfold som følge av innvandring er eksempler på utviklingstrekk som er felles for de aller fleste land i Europa (se for eksempel Ford & Jennings, 2020). Det er derfor ikke overraskende at sentrale politiske endringer i perioden vi studerer – som for eksempel fremveksten av nye «verdibaserte» partier på både høyre og venstre side av politikken – er felleseuropeiske erfaringer. Likevel har styrken, timingen og den spesifikke kombinasjonen av faktorer gitt form til en særegen utvikling som bidrar til å forklare endring og kontinuitet i valgresultater ved norske stortingsvalg i etterkrigstiden.

Endring og stabilitet i norske stortingsvalg

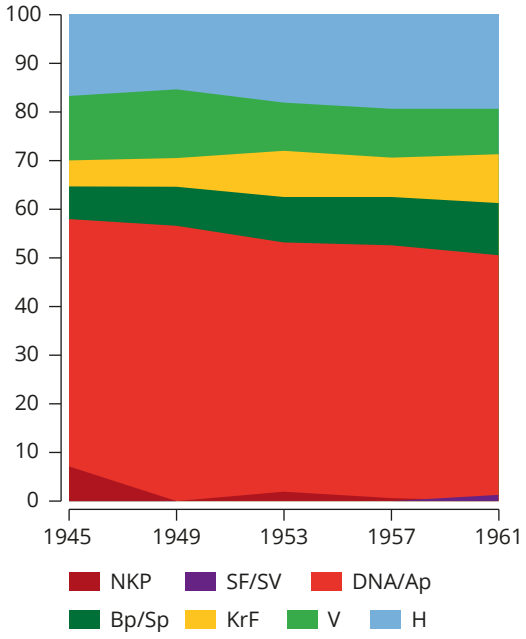
1945– 1965: Arbeiderpartiets storhetstid

Etter frigjøringen i mai 1945 ble det 25. juni oppnevnt en såkalt «samlingsregjering» ledet av Einar Gerhardsen. Samlingsregjeringen var en tverrpolitisk overgangsregjering som styrte frem til det første valget etter krigen, som ble holdt i oktober 1945, ni år etter forrige stortingsvalg i 1936. Under krigen hadde alle politiske partier bortsett fra Nasjonal Samling vært forbudt. Det første etterkrigsvalget var derfor en viktig del av gjenreisingen. Thomas Christian Wyller (1963, s. 162) formulerte det slik: «Å gjenreise det norske demokrati betydde å gjenreise det norske partivesen.»

Seks partier ble representert på Stortinget. Arbeiderpartiet var valgets vinner i form av antall stemmer og fikk så vidt rent flertall med 76 av 150 mandater (figur 1.1). Ap fikk likevel færre stemmer i 1945 enn i 1936, sannsynligvis fordi en del velgere på venstresiden gikk til Norges Kommunistiske Parti, valgets store vinner målt i endring i oppslutning. Fra å få litt over 4000 stemmer i det siste stortingsvalget før krigen oppnådde partiet sitt beste valg noensinne i 1945, med nesten 180 000 stemmer (11,9 prosent; figur 1.2b). Partiets medlemmer hadde vært aktive i motstanden mot okkupasjonen. I tillegg hadde nok kommunismen et bedre rykte etter krigen som følge av at Sovjetunionen kjempet mot Nazi-Tyskland og frigjorde Øst-Finnmark høsten 1944.

Valget i 1945 representerte også et gjennombrudd for et parti på borgerlig side i norsk politikk, Kristelig Folkeparti. Partiet hadde tidligere bare stilt liste i Hordaland fylke ved de to valgene i 1930-årene. I 1945 stilte partiet valglister i åtte fylker, fikk nesten 120 000 stemmer og åtte representanter på Stortinget (se figur 1.1 og figur 1.2a). Dermed fikk partiet sitt nasjonale gjennombrudd. De tre andre

Figur 1.1 **Stortingets sammensetning i perioden 1945-1961.** Prosent.

borgerlige partiene på Stortinget mistet oppslutning fra 1936 til 1945. Høyre var fortsatt det største partiet på borgerlig side, men fikk med kun 17 prosent av stemmene sitt til da dårligste valgresultat. Grunnlaget var lagt for en periode på 20 år da Arbeiderpartiet skulle ha den dominerende rollen i norsk politikk.

Fra valget i 1945 og til og med valget i 1961 var det stor stabilitet i valgutfallene, særlig når man ser på Stortingets sammensetning (figur 1.1). Arbeiderpartiet fikk rent flertall ved stortingsvalgene i 1945, 1949, 1953 og 1957. Da Sosialistisk Folkeparti ble dannet i 1961, med utgangspunkt i misnøye med Arbeiderpartiets utenrikspolitikk, fikk partiet valgt inn to representanter på Stortinget. Arbeiderpartiet mistet akkurat flertallet, men beholdt likevel regjeringsmakten. Den nye parlamentariske situasjonen var avgjørende for regjeringskrisen i 1963, da SF stemte for et mistillitsforslag mot regjeringen med bakgrunn i Kings Bay-saken (se Slagstads kapittel 13). Den første borgerlige regjeringen etter krigen, ledet av John Lyng fra Høyre, satt i kun fire uker, men var likevel et signal om at Arbeiderpartiets unike posisjon var i ferd med å svekkes.

Den politiske stabiliteten i denne perioden kom også til syne i den første velgerundersøkelsen som ble gjennomført ved Institutt for samfunnsforskning i 1957. I en tidlig analyse av velgerdata fra Stavanger-området – én av flere datakilder Stein Rokkan og Henry Valen samlet inn som en del av dette prosjektet – publisert i den aller før utgaven av *Tidsskrift for samfunnsforsking*, finner Henry Valen (1960) at hele ni av ti velgere stemte på samme parti i 1957 som i 1953. Sosialiseringsprosesser tidlig i livet og gruppetilhørighet trekkes frem som de overordnede forklaringene på denne overveldende graden av stabilitet. Folk stemte i all hovedsak på de samme partiene som sine foreldre, med mindre sosial eller geografisk mobilitet stimulerte til endrede preferanser. Som Valen (2006, s. 132) selv oppsummerer det nesten 50 år senere: Stavanger-undersøkelsen gir «et godt tidsbilde av norsk politikk på 1950 og 1960-tallet. Det beretter om et stabilt samfunn